

BUXGALTERIYA BALANSI, UNING TUZILISHI VA MAZMUNI.

Omonov Ikromjon Ilhomovich

Toshkent Moliya Instituti Magistratura ta'limi

Buxgalteriya hisobi yo'nalishi

BH-5 guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Buxgalteriya balansi, uning tuzilishi va mazmuni haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Buxgalteriya, moliyaviy hisobot, balans, mulkchilik, kreditorlar.

Buxgalteriya balansi moliyaviy hisobotning asosiy shakllaridan biridir. U korxonaga mablag'larini guruhlash va ularning tarkibini pul qiymatida aks ettirish, shuningdek, mablag'lar va ularni shakllantirish manbalarini ma'lum bir sanaga joylashtirish usulidan iborat. "Balans" atamasi lotincha bis "ikki marta", banx "shkala sxemasi" so'zlaridan olingan bo'lib, tom ma'noda "ikki davr" degan ma'noni bildiradi va tenglik va muvozanat tushunchasi sifatida qo'llaniladi. Buxgalteriya balansining turli xil turlari mavjud bo'lib, ular quyidagi xususiyatlarga ko'ra tasniflanadi:

Qurilish vaqtiga ko'ra;

Axborot miqdori bo'yicha;

Mulkchilik shakliga ko'ra;

Fikrlash ob'ektiga ko'ra;

Tozalash usuliga ko'ra.[1]

Tuzilish vaqtiga ko'ra buxgalteriya balanslari kirish, joriy, yakuniy, bo'linish va konsolidatsiya balanslariga bo'linadi. Kirish balansi korxonaga tashkil etilganda tuziladi. U korxonaga boshlagan aktivlar miqdorini belgilaydi. Kirish balansida ta'sis hujjatlari va ular bilan bog'liq badallar bo'yicha ustav kapitali pul mablag'lari, boshqa mulklar, nomoddiy aktivlar ko'rinishidagi intellektual mulk va boshqalar shaklida aks ettiriladi. Joriy balanslar qonun hujjatlarida belgilangan muddatlarda korxonaga mavjud bo'lgan davrda vaqti-vaqti bilan tuziladi. Tugatish balansi korxonaga faoliyati tugatilgan sanadagi aktivlar va ularning resurslari holatini tavsiflash uchun tuziladi. Tugatish balansi asosida tugatish komissiyasi korxonaga tugatilayotgan paytdagi kreditorlar va debitorlik qarzlari miqdorini aniqlaydi, so'ngra kreditorlar bilan hisob-kitob qiladi, so'ngra ta'sischi tomonidan korxonani tashkil etish vaqtida ustav kapitaliga qo'shgan badallarni qaytaradi. Keyin korxonaga o'zining qolgan aktivlarini o'z ta'sischilari o'rtasida taqsimlaydi, ya'ni barcha batafsil hisob-kitoblarni amalga oshiradi. Tugatish balansida xo'jalik yurituvchi subyektning mol-mulki tugatish komissiyasi bahosi bo'yicha, ya'ni sotish mumkin bo'lgan bahoda aks ettiriladi. Umidsiz qarzlari va zararlar tugatish balansiga kiritilmaydi. Dividend balansi yirik

korxonalar bir necha kichik korxonalar bo'linganda yoki ushbu korxonaning bir yoki bir nechta tarkibiy bo'linmalari boshqa korxonaga o'tkazilganda tuziladi. Ayrim hollarda bu balans emissiya balansi deb ham yuritiladi.[2]

Konsolidatsiya balansi bir nechta korxonalarni bitta balansga birlashtirganda tuziladi.

Axborot miqdori bo'yicha balanslar bir martalik va yig'ma qoldiqlarga bo'linadi.

Bir martalik balans faqat bitta korxonalar uchun joriy hisobvaraqa asosida tuziladi.

Konsolidatsiyalangan balans bir martalik balanslar asosida tuziladi va birlashmalarning (vazirliklar, firmalar, aksiyadorlik jamiyatlari va boshqalar) xo'jalik fondlarini aks ettiradi.[3]

Mulkchilik shakliga ko'ra davlat, kooperativ, kichik, aralash va qo'shma korxonalar, shuningdek, jamoat tashkilotlarining balanslari farqlanadi.

Ko'zgu ob'ektiga ko'ra balanslar mustaqil va alohida balanslarga bo'linadi.

Mustaqil balans yuridik shaxs hisoblangan korxonalar tomonidan tuziladi.

Alohida balans korxonaning tarkibiy bo'linmalari (korxonaning filiallari, ustaxonalari, avtotransport va maishiy-kommunal korxonalar) tomonidan tuziladi.

Tozalash usuliga ko'ra, qoldiqlar yalpi va sof qoldiqlarga bo'linadi.

Yalpi balans - bu tartibga soluvchi moddalarni o'z ichiga olgan balans. Vositalarning real qiymatini (narxi yoki qoldiq qiymatini) aniqlashda summalarini boshqa moddalar summasidan chegirib tashlanadigan moddalar tartibga soluvchi moddalar deb ataladi. Masalan, «Asosiy vositalar» summasidan «Asosiy vositalarning amortizatsiyasi» normativ moddasining summasi chegirib tashlanadi. Yalpi balansda ushbu tartibga soluvchi moddalarning yig'indisi balansning yakuniy qiymatiga kiritiladi. Sof balans qiymati - bu kliring deb ataladigan tartibga soluvchi moddalar miqdorini olib tashlagan holda qoldiq. O'zbekistondagi barcha korxonalarda sof balans tuziladi, ya'ni asosiy vositalar, arzon va tez buziladigan tovarlar balansga qoldiq qiymati bo'yicha kiritiladi, qayta sotilgan tovarlar esa tannarx bo'yicha kiritiladi. Buxgalteriya balansi - bu korxonalar mablag'larining holatini va ularning shakllanish manbalarini pul shaklida guruhlash va aks ettirish usuli. Buxgalteriya balansi ikki qismdan iborat: faol va passiv. Buxgalteriya balansi aktivlari korxonalar kapitalining tarkibi va joylashishini, passiv esa aktivlar manbalarini, ya'ni kichik investitsiyalar va majburiyatlarni, boshqa korxonalar yoki jismoniy shaxslarning vaqtincha jalb qilingan mablag'larini ko'rsatadi. Aktiv va passivlarning har bir qatori balans moddalari deb ataladi. Har bir element iqtisodiyotning holatini yoki uning kelib chiqish manbasini aks ettiradi.[4]

Shunday qilib, balans quyidagi elementlarni o'z ichiga oladi:

Korxonalar tegishli mablag'larni ifodalovchi aktivlar;

Korxonalar ixtiyorida oz miqdordagi kapital;

Keyinchalik aniqlangan holda qaytarilishi kerak bo'lgan aktivlarni sotib olish va shakllantirish natijasida yuzaga keladigan majburiyatlar. Buxgalteriya balansida korxonalar aktivlari ikki guruhga bo'linadi: uzoq muddatli va aylanma mablag'lar. Asosiy vositalarga asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar, uzoq muddatli investitsiyalar, sotib olingan aksiyalar va obligatsiyalar kiradi. Korxonaning ishlashi bilan bu vositalar o'z qiymatini o'zgartirmaydi. Misol uchun. Asosiy vositalarning qiymati qisqa vaqt ichida sezilarli darajada o'zgarmaydi va u faqat foydalanish muddati tugagandan so'ng qoplanadi.

Aylanma aktivlarga odatda pul mablag'lari, debitorlik qarzlari va naqd pul shaklida bo'lishi kerak bo'lgan zaxiralar kiradi. Ushbu aktivlar joriy iqtisodiy tsikl davomida doimiy o'zgarishlarga duchor bo'ladi. Osonlik bilan naqd pulga aylantirilishi mumkin bo'lgan joriy aktivlar oson sotiladigan aktivlarga kiritiladi.

Korxonalar balansining aktivlarini o'rganishda quyidagilarni aniqlash mumkin:

Buxgalteriya balansini kompaniyada qanday vositalar bo'lgan;

Ular qanday joylashtirilgan;

Ularning iqtisodiy faoliyatdagi roli qanday?

Balans ma'lumotlariga asoslanib, quyidagilarni topish mumkin:

Mablag'lar qaysi manbalardan kelib tushgan;

Mablag'lar kimga tegishli (o'ziga tegishli yoki jalb qilingan);

Mablag'larning maqsadi nima.

Balans ikki qismdan iborat:

Kichik mablag'lar manbai;

Majburiyatlar.

Kichik mablag'lar manbasiga ustav kapitali, qo'shilgan kapital, zaxira kapitali, taqsimlanmagan foyda (qoplanmagan zarar) va boshqa yo'nalishlar kiradi. Balansning passiv bo'limida yuridik va jismoniy shaxslardan olingan barcha majburiyatlar ko'rsatiladi, ular vaqti kelganda qaytarilishi kerak.

Xulosa:

Ko'rinib turibdiki, buxgalteriya balansida ma'lum bir sanaga iqtisodiy mablag'lar va ularning manbalari ko'rsatilgan. Buxgalteriya balansining ayrim moddalarini solishtirish uchun moliyaviy hisobot balans bilan o'zaro bog'langan va bir-birini to'ldiradigan bir qator hisobot shakllarini o'z ichiga oladi. Iqtisodiy fondlar va ularning manbalari iqtisodiy jarayonda doimo harakatda bo'ladi. O'z vaqtida sodir bo'ladigan jarayonlarning har birini hisobga olish kerak. Chunki korxonada har kuni ko'plab xo'jalik operatsiyalari amalga oshiriladi, ularning ta'sirida ularning tuzilishi, joylashuvi va shakllanish manbalari o'zgarishi mumkin. Bu o'zgarish pirovardida buxgalteriya balansining o'zgarishiga sabab bo'ladi, chunki balansning aktiv va passiv qismida iqtisodiy fondlar va ularning shakllanish manbalari aks etadi. Ammo muvozanatning

tengligi saqlanib qoladi. Bu balans usuli bilan mablag'lar holatini umumlashtirishning asosiy mazmunidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Do'stmuratov R.D. Buxgalteriya hisobi nazariyasi; / Darslik; Toshkent Yangiyul poligraf servis, 2007; 256 b.[1]
2. Sh.Ergasheva.; Бухгалтерский учет /.; Toshkent «Иқтисод-молия» - 2010.[2]
3. Ostanagulov., Buxgalteriya hisobi nazariyasi; / Darslik; Toshkent Iqtisod-Moliya, 2007.[3]
4. Э.Ф.Гадоев ва б. Бухгалтер учун амалий қўлланма, Тошкент – Норма – 2011.[4]